O‘ZBEK BOLALAR ADABIYOTI VOSITASIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING ETNOMADANIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI.

Ergasheva Tulg’anoy

Termiz davlat pedagogika instituti

Ta’lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang’ich ta’lim) yo‘nalishi

1-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: S.I.Tursunova. Dotsent. p.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek bolalar adabiyoti vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining etnomadaniy kompetensiyasini shakllantirish imkoniyatlari va metodik yo‘llari yoritiladi. Etnomadaniy kompetensiyaning bilim, munosabat va faoliyatga oid tarkibiy qismlari tavsiflanib, ertak, hikoya, she’r, maqol va topishmoqlardan foydalanish usullari ko‘rib chiqiladi. Badiiy matnni tahlil qilish, qadriyatlarni hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash, ijodiy topshiriqlar va refleksiyadan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar beriladi. Shuningdek, milliy merosga hurmatni boshqa madaniyatlarga bag‘rikeng munosabat bilan uyg‘un rivojlantirish zarurligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek bolalar adabiyoti, boshlang‘ich ta’lim, etnomadaniy kompetensiya, milliy qadriyatlar, xalq og‘zaki ijodi, badiiy matn, tarbiya.

МЕТОДОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ ПОСРЕДСТВОМ ИЗУЧЕНИЯ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ УЗБЕКИСТАНА.

Эргашева Тулганой Термезский государственный педагогический институт Теория и методика образования (начальное образование) Студентка 1-го курса магистратуры

Научный руководитель: С.И. Турсунова. Доцент. Кандидат наук.

Аннотация: В статье рассматриваются возможности и методические способы формирования этнокультурной компетентности учащихся начальных классов средствами узбекской детской литературы. Описываются познавательный,

ценностно-отношенческий и деятельностный компоненты этнокультурной компетентности, а также способы использования сказок, рассказов, стихотворений, пословиц и загадок. Предлагаются рекомендации по анализу художественного текста, связи культурных ценностей с жизненными ситуациями, выполнению творческих заданий и рефлексии. Подчеркивается необходимость сочетать уважение к национальному наследию с толерантным отношением к другим культурам.

Ключевые слова: узбекская детская литература, начальное образование, этнокультурная компетентность, национальные ценности, устное народное творчество, художественный текст, воспитание.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING ETHNOCULTURAL COMPETENCE IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH UZBEK CHILDREN'S LITERATURE.

Ergasheva Tulganoy Termez State Pedagogical Institute Theory and Methodology of Education and Upbringing (Primary Education) 1st-year Master's student

Scientific leader: S.I. Tursunova Docent. Ph.D.

Abstract: This article explores the potential and methods of developing primary school pupils' ethnocultural competence through Uzbek children's literature. It describes the knowledge, attitudes, and activity-related components of ethnocultural competence and considers ways to use folktales, stories, poems, proverbs, and riddles. Practical recommendations are offered for literary-text analysis, connecting cultural values with everyday situations, creative tasks, and reflection. The article also emphasizes combining respect for national heritage with tolerance toward other cultures.

Keywords: Uzbek children's literature, primary education, ethnocultural competence, national values, folklore, literary text, education.

Kirish

Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodning milliy o'zligini anglashi, xalqning tarixiy xotirasi, urf-odatlari, qadriyatlari va ma'naviy merosiga hurmat ruhida tarbiyalanishi ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Boshlang'ich ta'lim davri bolaning dunyoqarashi, nutqi, axloqiy qarashlari va ijtimoiy munosabatlari shakllanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Shu sababli o'quvchilarda etnomadaniy

kompetensiyani rivojlantirish jarayonida yosh xususiyatlariga mos, obrazli va ta’sirchan vositalardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi.

O‘zbek bolalar adabiyoti ana shunday tarbiyaviy imkoniyatlarga ega. Xalq ertaklari, rivoyatlar, maqollar, topishmoqlar, tez aytishlar, bolalar she’riyati va hikoyalar orqali o‘quvchilar xalqning turmush tarzi, odob-axloq me’yorlari, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, mehmondo‘stlik, mehnatsevarlik, mehr-oqibat kabi qadriyatlar bilan tanishadilar. Badiiy matnni o‘qish va tahlil qilish o‘quvchiga qadriyatlarni shunchaki yodlash emas, balki qahramonlar xatti-harakatlari va voqealar mazmuni orqali anglash imkonini beradi.

Maqolaning maqsadi o‘zbek bolalar adabiyoti vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining etnomadaniy kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari va metodik yo‘llarini yoritishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun etnomadaniy kompetensiya tushunchasini izohlash, bolalar adabiyotining tarbiyaviy salohiyatini aniqlash, dars jarayonida qo‘llash mumkin bo‘lgan metod va topshiriqlarni tavsiflash hamda o‘qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish vazifalari belgilandi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Etnomadaniy kompetensiya shaxsning muayyan xalqning madaniy merosi, qadriyatlari, urf-odatlari va an’analarini anglash, ularga hurmat bilan munosabatda bo‘lish hamda madaniy muloqotda to‘g‘ri ishtirok etishiga yordam beradigan bilim, munosabat va ko‘nikmalar majmui sifatida talqin qilinishi mumkin. Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalarda bu kompetensiya kundalik hayotga yaqin misollar, xalq og‘zaki ijodi, badiiy asarlar, oilaviy va maktab tajribasi bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanadi.

Xalq og‘zaki ijodi namunalarida milliy dunyoqarash va axloqiy tajriba ixcham, esda qolarli shaklda ifodalanadi. Maqollarda hayotiy xulosa, topishmoqlarda kuzatuvchanlik va tafakkur, ertaklarda ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi kurash, doston va rivoyatlarda esa tarixiy xotira hamda qahramonlik g‘oyalari aks etadi. Bolalar adabiyotining bu xususiyatlari o‘quvchilarning nafaqat o‘qish savodxonligini, balki o‘z madaniy muhitini tushunish qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Boshlang‘ich ta’lim metodikasida badiiy matn bilan ishlash o‘qishdan oldingi tayyorgarlik, ifodali o‘qish, mazmunni anglash, obrazlarni tahlil qilish, munosabat bildirish va ijodiy topshiriqlarni bajarish kabi bosqichlarni qamrab oladi. Etnomadaniy yo‘nalishda bu bosqichlarga matnda uchraydigan urf-odat, milliy buyum, kiyim, taom, marosim yoki muomala shakllarini aniqlash; ularning mazmunini izohlash; o‘quvchining oilaviy tajribasi bilan bog‘lash kabi faoliyatlar qo‘shiladi.

Tahlil qilinayotgan yondashuvning muhim jihati shundaki, milliy qadriyatlarni o‘rgatish boshqa madaniyatlarni kamsitish yoki bir madaniyatni mutlaq ustun qo‘yish shaklida olib borilmasligi lozim. Aksincha, o‘quvchilarda o‘z merosiga hurmat bilan birga, boshqa xalqlarning urf-odatlari va qarashlariga nisbatan bag‘rikenglikni ham shakllantirish ko‘zda tutiladi. Shu tariqa etnomadaniy kompetensiya milliy o‘zlikni anglash va madaniyatlararo muloqotga tayyorlikni uyg‘unlashtiradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, unda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni o‘rganish, mazmuniy tahlil, umumlashtirish va metodik modellashtirish yondashuvlaridan foydalanildi. Tahlil obyekti sifatida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida etnomadaniy kompetensiyani shakllantirish jarayoni, predmet sifatida esa o‘zbek bolalar adabiyoti materiallari asosida mazkur kompetensiyani rivojlantirishning metodik imkoniyatlari belgilandi.

Tadqiqotning metodik yo‘nalishi uch asosiy tarkibiy qismga tayandi: bilimga oid tarkib - o‘quvchining milliy qadriyatlar, urf-odatlar, xalq og‘zaki ijodi va badiiy obrazlar haqidagi tushunchalari; munosabatga oid tarkib - o‘z madaniy merosiga hurmat, qiziqish va qadrlash; faoliyatga oid tarkib - matnni sharhlash, hayotiy vaziyatlarda odob me’yorlarini qo‘llash, fikrini asoslash va madaniy muloqotda qatnashish ko‘nikmalari.

Metodik tavsiyalarni ishlab chiqishda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh va individual xususiyatlari hisobga olindi. Shu bois qisqa matnlar, ko‘rgazmali materiallar, suhbat, rolli o‘yin, juftlik va guruh ishlari, rasm asosida hikoya tuzish hamda ijodiy yozuv kabi faoliyatlar ustuvor deb qaraldi. Maqolada keltirilgan metodlar amaliy darslarda moslashtirib qo‘llash uchun tavsiya etiladi; ular alohida tajriba-sinov natijalari sifatida talqin qilinmasligi kerak.

O‘zbek bolalar adabiyotining etnomadaniy salohiyati

O‘zbek bolalar adabiyoti o‘quvchiga xalqning ma’naviy tajribasini tushunarli va badiiy shaklda yetkazadi. Ertak va hikoyalarda oila a’zolari o‘rtasidagi munosabat, qo‘ni-qo‘shnichilik, mehnatga munosabat, tabiatni asrash, va’daga vafo, rostgo‘ylik va adolat kabi mavzular yoritiladi. Bunday asarlarni o‘qish davomida bola qahramonlarning qarorlarini baholaydi, ularning xatti-harakatlari oqibatini tushunadi va o‘z fikrini bildirishga o‘rganadi.

Maqollarni o‘rganish xalq tajribasini qisqa ifoda orqali anglashga yordam beradi. O‘qituvchi maqolning so‘zma-so‘z ma’nosi bilan cheklanmay, uning qaysi vaziyatda

qo‘llanishi, qanday axloqiy xulosa berishi va bugungi hayot bilan qanday bog‘lanishini muhokama qildirishi mumkin. Topishmoqlar esa milliy turmushda uchraydigan buyumlar, tabiat hodisalari va mehnat qurollariga e’tibor qaratib, bolalarning lug‘at boyligi hamda kuzatuvchanligini oshiradi.

Bolalar she’riyati va hikoyalarida ona tiliga mehr, Vatanga sadoqat, tabiat go‘zalligi, oila va do‘stlik mavzulari keng yoritiladi. Bunday asarlarda uchraydigan milliy tushunchalarni izohlashda o‘qituvchi matnning badiiyligini saqlashi, bolaga tayyor xulosani majburan qabul qildirmasligi kerak. O‘quvchining savol berishi, o‘z tajribasini eslashi va turli fikrlarni solishtirishi uchun sharoit yaratish ta’limiy natijani kuchaytiradi.

Etnomadaniy mazmunni tanlashda asarning yoshga mosligi, tilining tushunarliligi, badiiy qiymati va tarbiyaviy g‘oyasi e’tiborga olinadi. Shuningdek, asardagi tarixiy yoki maishiy tushunchalar bolalarga notanish bo‘lsa, ularni rasm, predmet, qisqa izoh yoki oila vakillari bilan suhbat orqali tushuntirish mumkin. Bu jarayonda o‘quvchilarning oilaviy tajribasi turlicha bo‘lishi mumkinligi inobatga olinib, hech bir bolaning tajribasi kamsitilmasligi zarur.

Etnomadaniy kompetensiyani shakllantirish metodikasi

Maqsadli metodik ishni bir-birini to‘ldiruvchi bosqichlarda tashkil etish maqsadga muvofiq. Birinchi bosqich - qiziqtirish va faollashtirish. O‘qituvchi dars mavzusiga mos rasm, milliy buyum, maqol yoki savol orqali o‘quvchilarning avvalgi bilimlarini aniqlaydi. Masalan, “Mehmon kutishda qanday odob qoidalariga amal qilinadi?” yoki “Oilamizda qaysi an’analar qadrlanadi?” kabi ochiq savollar suhbatni boshlashga yordam beradi.

Ikkinchi bosqich - badiiy matnni anglash. O‘quvchilar ertak, hikoya yoki she’rni ifodali o‘qiydilar, notanish so‘zlarni izohlaydilar va matnda aks etgan madaniy belgilarni topadilar. O‘qituvchi “Qahramon nima uchun shunday yo‘l tutdi?”, “Bu odat nimani anglatadi?”, “Siz uning o‘rnida qanday qaror qilardingiz?” kabi savollar bilan tahlilni chuqurlashtiradi. Javoblarni baholashda faqat bitta tayyor fikr emas, balki matnga tayangan holda asoslangan mulohaza bildirish ham qadrlanadi.

Uchinchi bosqich - mazmunni hayot bilan bog‘lash. O‘quvchilar asardagi vaziyatni maktab, oila yoki mahalla hayotidagi misollar bilan qiyoslaydilar. “Qadriyatlar xaritasi” topshirig‘ida matndan topilgan qadriyatlar alohida yozilib, ularning kundalik hayotdagi ko‘rinishlari misollar bilan ko‘rsatiladi. “Maqolni davom ettir” yoki “Vaziyatga mos maqol tanla” kabi topshiriqlar xalq hikmatini amaliy vaziyat bilan bog‘lashga yordam beradi.

To‘rtinchi bosqich - ijodiy qo‘llash va refleksiya. O‘quvchilar kichik sahna ko‘rinishi tayyorlashi, qahramonga xat yozishi, matnga mos rasm chizishi, oiladagi bir an’ana haqida qisqa hikoya tuzishi yoki “Men bugun nimani angladim?” jumlasini yakunlashi mumkin. Ushbu faoliyatlar o‘quvchilarning fikrini mustaqil ifodalashiga, o‘zlashtirilgan bilimni qayta ishlashiga va madaniy qadriyatlar haqidagi tushunchalarini mustahkamlashiga xizmat qiladi.

Darsda quyidagi metodlardan foydalanish mumkin: “Matndan dalil top” - o‘quvchi qadriyat ifodalangan jumla yoki voqeani topadi; “Qahramonlar tarozisi” - qahramonlarning xatti-harakatlari oqibatini taqqoslaydi; “Maqol va vaziyat” - maqolni hayotiy holat bilan bog‘laydi; “Oilamdagi qadriyat” - o‘quvchi o‘z tajribasini ixtiyoriy ravishda baham ko‘radi; “Madaniy lug‘at” - matndagi milliy tushunchalar izohlanadi. Bu usullar o‘qituvchi tomonidan sinfning tayyorgarlik darajasiga qarab soddalashtirilishi yoki murakkablashtirilishi mumkin.

Natijalar va muhokama

Nazariy tahlil asosida o‘zbek bolalar adabiyoti boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining etnomadaniy kompetensiyasini rivojlantirishda bir nechta muhim imkoniyatga ega ekani ko‘rinadi. Birinchidan, badiiy obraz va voqealar milliy qadriyatlarni yoshga mos, aniq vaziyatlar orqali tushuntiradi. Ikkinchidan, xalq og‘zaki ijodi namunalari o‘quvchilarning lug‘at boyligi, tinglab tushunishi, o‘qish savodxonligi va og‘zaki nutqini rivojlantirishga yordam beradi. Uchinchidan, matn ustidagi hamkorlikdagi muhokama bolalarda o‘z fikrini asoslash va boshqalarning fikrini hurmat qilish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

Samarali metodik ishda mazmun, metod va baholash mezonlari o‘zaro muvofiq bo‘lishi lozim. Agar darsning maqsadi qadriyatni anglash bo‘lsa, o‘quvchidan faqat matnni yoddan aytish talab qilinishi yetarli emas. U matndan dalil keltirishi, qahramon xatti-harakatini izohlashi, tegishli vaziyatga mos munosabat bildirishi yoki o‘z xulosasini ifodalashi kerak. Shu asosda baholashda bilim, munosabat va faoliyat ko‘rsatkichlarini birgalikda kuzatish tavsiya etiladi.

Amaliy kuzatuv va dars rejalashtirishda foydalanish mumkin bo‘lgan mezonlar quyidagilar: milliy-madaniy tushunchalarni taniy olish; badiiy matndagi qadriyatni izohlash; matndan dalil keltirish; o‘z fikrini hurmat bilan bayon qilish; boshqa oilalar yoki madaniy tajribalarga bag‘rikeng munosabat ko‘rsatish; o‘rganilgan xulosani hayotiy vaziyatga tatbiq etish. Ushbu mezonlar o‘qituvchiga o‘quvchining rivojlanishini kuzatish va keyingi topshiriqlarni rejalashtirishda yordam beradi.

Shu bilan birga, bir martalik dars yoki alohida asar orqali etnomadaniy kompetensiya to‘liq shakllanmaydi. Natija izchil va muntazam ish, o‘qituvchi hamda oila hamkorligi, turli janrdagi matnlar bilan ishlash va o‘quvchining faol ishtiroki orqali yuzaga keladi. Shuning uchun mavzuni ona tili va o‘qish savodxonligi darslari, sinfdan tashqari mutolaa, bayram tadbirlari va ijodiy loyihalar bilan bog‘lash maqsadga muvofiq.

O‘zbekiston boshlang‘ich ta’limi uchun metodik tavsiyalar

Birinchidan, darslik va qo‘shimcha o‘qish materiallarini tanlashda xalq og‘zaki ijodi hamda zamonaviy bolalar adabiyotining muvozanatiga e’tibor berish lozim. Ikkinchidan, matnlar faqat milliy belgilarni sanash uchun emas, balki ularning mazmunini anglash, tarixiy va kundalik hayot bilan bog‘lash uchun ishlatilishi kerak. Uchinchidan, o‘quvchilarga o‘z oilaviy an’analari haqida gapirish imkonini berish bilan birga, bunday faoliyatni majburiy qilmaslik va shaxsiy tajribaga hurmat bilan yondashish zarur.

To‘rtinchidan, o‘qituvchi metodik materiallar to‘plamini shakllantirishi mumkin. To‘plamga yoshga mos ertak va hikoyalar, maqol-topishmoqlar, milliy tushunchalar lug‘ati, matn tahlili savollari, rolli o‘yin ssenariylari va baholash varaqalari kiritiladi. Beshinchidan, ota-onalar va mahalla vakillari bilan hamkorlikda bolalarga mos suhbatlar, kitobxonlik uchrashuvlari yoki mahalliy an’analar haqida kichik loyihalar tashkil etish mumkin. Bunda ma’lumotlar ishonchli, bolalar yoshiga mos va hurmat tamoyiliga asoslangan bo‘lishi kerak.

Oltinchidan, raqamli resurslardan foydalanish jarayonida audioertaklar, elektron kutubxonalar, rasmlar va qisqa videomateriallar matnni tushunishga ko‘makchi vosita sifatida qo‘llanishi mumkin. Raqamli material badiiy matnning o‘rnini bosmasligi, balki uni chuqurroq anglashga yordam berishi kerak. Yettinchidan, o‘qituvchilarning malaka oshirish mashg‘ulotlarida etnomadaniy kompetensiya tushunchasi, matn tanlash mezonlari, savol tuzish va inklyuziv muhokama tashkil etish masalalariga e’tibor qaratish lozim.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek bolalar adabiyoti boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida etnomadaniy kompetensiyani shakllantirish uchun katta pedagogik imkoniyatlarga ega. Ertak, hikoya, she’r, maqol va topishmoqlar orqali bolalar xalqning ma’naviy tajribasi, urf-odatlari, axloqiy qarashlari va madaniy belgilarini anglaydilar. Badiiy matn bilan maqsadli ishlash o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi, nutqi, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy munosabatlariga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Mazkur jarayonni samarali tashkil etish uchun matnni tanlash, mazmunini tahlil qilish, hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash, ijodiy topshiriqlar berish va natijani aniq mezonlar asosida kuzatish bosqichlari uyg‘unlashtirilishi zarur. Milliy qadriyatlarni o‘rgatish boshqa madaniyatlarga hurmat va bag‘rikenglikni rivojlantirish bilan birga olib borilgandagina ta’limning tarbiyaviy vazifasi to‘laqonli amalga oshadi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda taklif etilgan metodik yondashuvlarni muayyan sinflar kesimida tajriba-sinovdan o‘tkazish, o‘quvchilar faoliyati natijalarini mezonlar asosida solishtirish va o‘qituvchilar uchun amaliy metodik qo‘llanma ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637, 2020-yil 23-sentabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni. 2022-yil 28-yanvar.
3. O‘zbekiston Respublikasi. Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standartlari va tegishli o‘quv dasturlari. Amaldagi tahrir.
4. O‘zbek xalq maqollari. To‘plam. (Dars jarayonida foydalaniladigan nashr ma’lumotlari foydalanilgan nusxaga muvofiq ko‘rsatiladi).
5. O‘zbek xalq ertaklari. To‘plam. (Dars jarayonida foydalaniladigan nashr ma’lumotlari foydalanilgan nusxaga muvofiq ko‘rsatiladi).
6. UNESCO. Intercultural Competences: Conceptual and Operational Framework. Paris: UNESCO, 2013.
7. UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. Paris: UNESCO, 2015.
8. Boshlang‘ich ta’limda ona tili va o‘qish savodxonligini o‘qitish metodikasiga oid ilmiy-uslubiy adabiyotlar.